

E Romenge thaj e Travelersonge manuškane čačipena ani Europa

Ikaldipe katar o kompletikano raporto

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
COMMISSAIRE AUX DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

E Romenge thaj e Travelersonge manušikane čačipena ani Europa

(Ikaldipe katar o kompletikano raporto)

E gindipa save so si vakerde ano akava dokumento si obligacia e autorengi thaj na sikavena i oficialnikani politika e Europake Konsiloski.

Sa e rodipa save so si phandle e reprodukciasa vaj pale čhibake nakhavipasa taro sahno/kompletikano vaj kotor akale dokumentosko kamljol te oven rodime thaj bičhalde dži i Direkcia vaši komunikacia (F-67075 Strasbourg Cedex vaj publishing@coe.int). Sa i aver korespondencia savi so si phandli akale publikaciasa kamljol te ovel bičhaldi dži Ofiso e Komesarosko vaše manušikane čačipena.

Jekhto rig thaj dizajno: Ulavdo ofiso vaši produkcia e dokumentongi thaj publikaciengi e Europake Konsiloski

O kompletikano raporto (ani Anglikani) šaj te ovel rodimo ki: <http://book.coe.int>

Thaj adžukhar šaj te ovel arakhlo ki akaja veb rigori: www.commissioner.coe.int

Fotografia: E Roma aktivistoja vaše čačipena učarena peske muja/sime e bare kopienca tare lenge najenge šampipasa ano vaxt/vrama kana si o protesto angli Ambasada e Franciaki ano Bukurešto, Romania. Von keren protesto mamuj i decizia e francikane radipasko te paldel e Romen save si (si olen kustikipe) katar i Romania thaj Bugaria e Franciatar savi kamel te iranel olen ane phuvja savendar ola aven ano nilaj 2010 berš

© AP Fotografia / Vadim Ghirda

Anglovakerdipe

Sade nekobor mile Roma ani Germania ačhile dživde palo Samudaripe(n)/Porajmos thaj e nacistikane koncentraciake logoroja. Von pumen arakhle ane bare pharipa mangindo pale te vazden pumare dživdipa, kana našalde bute manušen/dženen katar olenge familie thaj ratpašutnen thaj kana olenge isipa sas peravde, phagerde vaj pale lejarde e avere manušendar. Bute dženenge olendar thaj o sastipe sas phagerdo. Beršenca, kana varesave mangle te len kompenzacia kodoleske, olenge rodipa sas irame thaj bidende.

E manuša save so ačhile dživde na dikhle varesavo čačipen ano vaxt palo Hitler. Thaj si bare džanlipastar thaj kodova so e bare mudaripa e Romenge na sas kotor katar o juristikano proceso ano Nirnbergo. O genocido, o baro mudaripen, e Romengo majxari sas lipardo ane putarde diskursoja.

Na sas čačipasa vakerde thaj e bare bilačhipa save so o fašistikano režimo kerda upral e Roma ano kodova vaxt ane aver kotora e Europake. Ani Italia, jekh xramome decizia sas andi ano 1926 berš thaj olate sas vakerdo o paldipe sa e Romengo save so sas avralphuvake manuša thaj sas ola resarin “te ovel užardi i them katar e romane karavanoja save, na kamljol te lipara amen, sikavenas riziko vašo sigurnipe thaj sastipe, thaj save sas olen funda/baza ko specifikano romano čhand e dživdipasko”.

O damkeripe/komanda sas ola putardi res: “Te praxonel thaj mudarel o romano organizmo”. Kodova so ulo ani fašistikani Italia sas diskriminacia thaj paldipe. But Roma sas phandle ane ulavde logoroja; aver sas bičhalde ani Germania vaj Austria save themende sas palo kodova mudarde.

O fašistikano režimo katar i “Sastrunali garda” ani Romania lejla te kerel deportacia ano 1942 berš. Sar thaj but Džutia/Jaudie, paše 30 000 Roma sas legarde prekal i len Dnjestar kote so but cidinde bokhatar, nasvalipastar thaj mule. Sade ekvaš olendar ačhile dživde ane kodola duj berš katar o but pharo cidipe anglal e politikane ververipa.

I historia e europake represiako upral e Roma sas thaj kerdi angleder e nacistikane thaj e fašistikane vaxtesko. Dikhindo napalal, voj ovela irame nekobor šeliberš ano naxhlipe, kana ovela kerdi i migracia e Romengi taro indiako telokontinento. E Roma sas autsajderoja save so sas labarde sar viktimikane bakhrore kana e butja ka cidenas bilače dromeste thaj kana e lokalnikane dživdutne na kamenas te len obligacia kodoleske. E metode e represiake kerenas variacie kori i vrama, a phandenas thaj o robipe, zoreski asimilacia, paldipe, internacia thaj bare mudaripa.

E Komisie vašo arakhipe e čačipango kamljol te oven fundirime ane pobuter europikane phuvende resarinasa te zurarden o čačipa vaše bare bilačhipa save so sas kerde mamuj e Roma. Majšukar, akava kamljol te ovel vazdime tari rig Europaki. I sahani/kompletikani obligacia thaj čačikano vakerdipe vašo akala bilačhipa šaj te anel dži o patjavipe e Romengo kori o buhleder generalnikano amalipe.

Nane but bipatjavipasko, thaj majbut kodova si ano sakodivipe maškar e Roma, so e but Roma thaj dureder dikhen ke Rajipa bare samasa thaj daran olendar. Von daran thaj taro majbilačo so šaj te ovel olenge kana olendar ovela rodimo te keren peske registracia vaj pale te oven lele olendar najenge štempilja. Kodova si pobuter taro haljovdo kana von dikhena e jekhipa maškar

i avdisutni anti-romani retorika thaj i čhib savi so sas labardi ano nakhlo vaxt e nacistikane, fašistikane thaj aver ekstremistenge rigengo ani Europa.

Upral e Roma sas čhudime stigma sar upral o kolektivo savo si pherdo e kriminalosa ane bipatjavutne radikalnikane vakerdipa thaj ano paluno vaxt. Jekh misal si thaj i Francia kote so o Rajipa ano žulaj-augusto 2010 berš anda decizia te kerel deportacia sa e migrantonge Romenge tare aver europikane thema, džikobor kodova si trubutno thaj te ovel labardi zor te šaj te ovel kerdo kodova. I rajipaski kampanja sas kerdi kodolesa so sas vakerdi thaj jekh biladžaki anti-romani retorika. O romano amalipen sar jekh kotor sas phandlo e gindipasa kaj si kriminalnikano. Olengo thanardipe jekhe thaneste sas vakerdo sar baro riziko vašo “putardo sigurnipe” – juristikano termino savo majbut sas labardo vaše avralničutne situacie kana o šand/miro thaj o ačhavipe e themako si ande telo pučipe.

O adžukhar vakerdo phandipe maškar e Roma thaj o kriminalo si majbut vakerdo ano vakerdipe e bikamipasko. Kodova šaj te ovel nakhavkerdo thaj o bixaljovipe šaj te ovel činavdo džikobor e godja si putarde te dikhen lače o čačipe. Sar te si, kamljol te ovel džanlpe so varesave Roma si došale/bange vaše kerde kriminalnikane butja. Varesavende sas kerdi thaj eksloatacia thaj sas labarde vašo sar manuša save si bikinde manuša. E socialnikane marginalizirime thaj e čorore manuša si majbut kotor katar i kriminalnikani statistika ane pobuter phuvja thaj kodoleske isi putarde rezonoja. Čačipe si thaj so majbut vaxt si bičačipango ano jurstikano sistemo thaj kodova kerela asaripe/influenzia ke evidentvoja save so ovena dende olenge.

Numa, kodola pharipa na dena rezono vašo stigmatizacia mamuj sa e Roma thaj kamljol te ovel džanlo so buteder olendar nane ano konflikto e zakonesa. Vašo generalnikano etnikano principo, i sahani grupa na kamljol te ovel došalkerdi vaše butja save so isi šajipe kaj varesave džene olendar kerde.

E palpalunipa katar e ksnofofikane vakerdipa katar e čekatune političaroja na kamljol te oven marginalizirime. Varesave dilinikane godja šaj kodova te xaljojen sar autoriziripe te keren sankcia thaj fizikano atako/maripe. I bilači retorika labardi katar varesave kandidatoja kana sas e italijanikane alusaripa ano 2008 berš kerda te oven bilače incidentvoja savende sas bilači zor kori e Roma individualcoja thaj olenge kampoja. Ano 2008-2009 berš, ani Hungaria, o bilačo mudaripe e šove Romengo, athe sas thaj mudardo 5 beršengo čhavoro, sas kerdo jekhe atmosferate savi sas vazdime katar o vakerdipa e bikamipasko.

O anticiganizmo si akana pale kotor e eksploataciako katar e ekstremnikane riga ane varesave europake phuvja. I grupaki bilačhipaski zor mamuj e romane manuša si putarde vakerdi, misaleske, ani Čehia thaj Hungaria.

Kana ovela vakerdo kodoleske save themakere prezentondar majbut rodona ansvero/džovapi e Roma kodova si i policia. Ano vaxt mire misiako, ane nekobor phuva/thema siumas korkoro me bipatjavipasko katar sa e signalvoja vaše bilače relacie maškar o romano sel/khedipe thaj i policia. But Roma vakerde konkretikane misala kodoleske sar i policia na dela baxtagor te arakhel olen katar e atakoja/maripa save so isi olen e ekstremistenge rigendar. So si panda bilačheder, sas čipote kana korkori e policajcoja kerde iniciacia te oven bilačhipa kerde upral e Roma.

O anticiganizmo buhljola thaj dureder kori sahani Europa. Ano vaxt e ekonomikane pharipange, dikhol kaj barjola i tendencia te ovel dromardi i frustracia kori e viktinikane bakhrende thaj e Roma ovena jekh tare majlokhe resa. Ko than te keren bilačheder i situacia vaše lenge resa, e nacionalnikane thaj e lokalnikane političaroja kamljol te ikljojen putarde thaj te vakeren vaše principoja e bidiskriminaciake thaj patjivipe kori e manuša tare ververikane kustikipa/ manuša so si verver olendar. Majxari so šaj te keren si von korkore te našen katar o vakeripe save so isi ole anticiganizmoske retorike.

But bare phirda šaj te oven lele. E bilačhipa save so si kerde ano naxhlipa kamljol te oven čhivde ane školake lekcije/sikavdipa pali historia. Klidarde profesie, sar misaleske i policia, kamljol te oven sikavde vaše trubutnipa te arakhen e Romen katar o kriminalo thaj bikamipe so ovela kerdo upral olende, a te oven thaj kerde sankciake leipa dži e manuša save so kerena kodova bilačhipe mamuj olende.

Majbaro džanalipasko trubutnipe si e alusarde političaroja te keren demonstracia/sikavdipe katar o moralnikano lideripe: von kamljol te den kuražo thaj te keren praktika e obligaciaki te oven patjivkerde thaj te keren promocia e manušikane čačipenengo sarengo.

Patjava kaj akava dikhipe e politikengo kori e Roma ani Europa avdive ka vazdel konstruktivnikani diskusia vaše phirda save so trubul te oven kerde resasa te ovel kerdo agor e diskriminaciako thaj e marginalizaciako.

Thomas Hammarberg

Rezime

E Roma thaj e Travelersoja jekhethane kerena o majbaro gin e minoritetengo ani Europa. O komesaro kana kerda vizita e phuvenge/themenge save so si džene ko Konsilo e Europako dikhlja kaj i diskriminacia thaj e aver phagerdipa e manuŝikane čačipenengi e Romengi thaj e Travelersongi ule bareder thaj kaj nijekh europako rajipe naŝti te del ano sa baxtagorale evidentoja vašo arakhipe e manuŝikane čačipenengo e dženenge kodole minoritetengo. Akava dikhipe vazdinda trubutnipe vašo jekh bareder raporto vašo hali/situacia e manuŝikane čačipenengo e Romenge thaj e Travelersonge ani Europa.

O Anticiganizmo

O Raporto sikavela kaj o anticiganizmo isi ole xorikane darhia/darinja ani Europa. But manuŝa save so nijekhvar na sas olen kontaktoja e Romenca vaj e Travelersonca dena detalnikane thaj pherde stereotiponca vakerdipa save so sikavena save si e Roma thaj e Travelersoja. E čekatune manuŝa thaj e asociacie save so keren o putardo gindipe e manuŝengo (alusarde funkcioneroja thaj aver) putarde kaljarkerena e Romen thaj e Travelerson labarindo i rasistikani thaj stigmatizirime retorika. Ane varesave čipote, kodola lafia sas haljovde/hačarde sar motivo thaj kuražipe te oven kerde neve bilačhipa thaj atakoske aktoja mamuj e Roma, sar misal si e grupake atakvoja/mobilnikane atakvoja thaj pogromoja. O komesaro isi ole gindipe so o antiromano/romofobiako vakerdipe, leindo athe thaj kodova so si kerdo kana isi alusaripaske kampanje, trubul ma te ovel vakerdo thaj labardo ane sa e čipote thaj te ovel sankcionirime kana ovena phagerde e zakonoja save so vazden o motiviripe e bikamipasko. E politikane partie trubul thaj adžukhar te len korkorutne reguliripaske phirda mamuj o rasistikano vakerdipe.

Ane buteder europikane thema, e ekstremnikane grupe putarde sikavena res kori e Roma thaj e Travelersoja. Ane varesave čipote, ola vazdena e segmentoja e putarde publikako mamuj akala persone. Kodola ekstremnikane grupe si sa pobuter aktivnikane ano Interneto, mediumo savo so sikavela bari prekal granicaki kolaboracia maŝkar e grupe saven so isi jekhutne ekstremnikane poze/stavoja. Akala grupe si aktivnikane ano regrutiripe e terne manuŝengo prekal e ververikane tehniko, phandindo athe thaj organiziripe e muzikane koncertongo saven isi bikamipe. E maripnaske thaj e paramilitarnikane grupe butvar phiravena uniforme, labarena ratvardipaske thaj mudaripaske instrumentoja thaj sa pobuter zorarkerena olengo organiziripe trujal e Roma thaj labarena lavenge/verbalnikane thaj fizikane damkeripa thaj kerena realizacia e masovnikane protestongo. E džene ke akala ekstremnikane grupe sikavde pumen sar hango ke pobuter bilačhipa save so si kerde katar o bikamipe save so si dromarde kori e Roma. O komesaro dela rekomendacia te ovel činavdo o finansiripe e organizaciengo save so kerena promocio e rasizmoske, phandindo kothe thaj e politikane partie. E thema, thaj adžukhar, ka ŝaj te phageren e ekstremnikane partie kana ka dikhen so nane ano jekhajekhipe e standardonca thaj baripanca save so si kotor katar jekh demokratikano amalipe.

E anticiganizmoske steretipoja džana dureder thaj ovena buhljarde thaj ovena zoraleder ane medie save so si ani buhli Europa. But baro gin e žurnalistondar thaj e elektronikane mediumendar dena pesko vakerdipe vaše Roma thaj e Travelersoja thaj olende kodova si konteksto save isi socialnikane pharipa thaj kriminalo. O komesaro vakerda o trubutnipe vaši korkorutni regulacia

thaj o etikano žurnaliste te šaj te ovel kerdo agor e negativnikane sikavdipango e Romengo ane mediumia. Sar generalnikano principo, kodova so si bizakonikano ane thana savende dživdina e manuša kamljol te ovel thaj bizakonikano ano Internet savo so ovela labardo vašo keripe e antiromane bikamipaske vakerdipasko thaj vašo organiziripe e bilačhipasko. Ane phuva/thema save so si džene kamljol te oven arakhle sa e mehanizmoja vašo monitoriripe e rasizmosko ko Interneto, a save ka oven ano jekhajehipe e Generalnikane politikane rekomendacienca gin 6 katar i Europaki komisia mamuj o rasizmo thaj bitolerancia (EKRB) vašo maripe mamuj o buhljaripe e rasistikane, ksenofobikane thaj antisemistikane materialongo prekal o Interneto.

O anticiganizmo, thaj adžukhar, šaj te del thaj bipendžaripe e romane historiako thaj olengo cidipe ano nakhlipe, majbut ano vaxt/vrama taro Dujto lumiako maripe. Kodova pasivnikano negiripe majbut isi ole manifestiripe kodolesa so na ovela vakerdo nijekh lav/lafi vaše romane viktimoja ke monumentoja thaj komemoracie katar kodova periodo, a si sikavde katar e mediumengi rig vaj pale ane lila sikljovipaske savende si dende e oficialnikane historie. O komesaro dela dži džanipe so o mudaripe e Romengo vašo vaxt/vrama katar o Dujto lumiako maripe našti te ovel bisterdo. O sikljovipe e romane historiako, o vazdipe e gindosko vašo genocido upral e Roma vašo vaxt/vrama e dujto lumiake maripasko, o kerdipe thaj o arakhipe thana vaše liparipa si majxari so e phuva džene šaj te keren te šaj te sikaven varesavo patjavipe e viktimonge save sas Roma. E Rajipa ani Europa kamljol te keren translacia/rinčhibjaripe vaši romani historia kerdi e Europake Konsilostar ke olenge themake čhiba, savengi res si te oven labarde thaj kerdi distribucia so šaj buhleder ane olenge nacionalnikane kontekstoja, phandindo kothe thaj e škole. Kamljol te oven formirime thaj komisie vašo zurardipe e čačipasko (buhle ani sasti Europa ka šaj te ovel idealnikane), resarinasa te oven zurarde e historikane faktoja so si phandle e bilačhipanca save so si kerde upralo romano sel.

Rasistikane motivirimo bilačo zoralipe upral e Roma thaj e Travelersoja

O bilačhipe upral e Roma thaj e Travelersoja kerela dominacia ani Europa palo 1898 berš thaj isi ole serioznikane čipote ane palune berša. Ane varesave kontekstoja, kodova bilačo zoralipe sas kerdo tari rig e organizirime fašistikane vaj pale neonacistikane grupendar thaj phandelas planiripe thaj preparacia. Pale, o antiromano bilačo zoralipe na ovela kerdo sade tari rig e organizirime grupengiri. Ane varesave čipote, e gadjikane khedipa kerde angažmano pumenge, pobuter vaj pale bizo organiziripe, ano jekh bilačo zoralipe kerdo upral e Roma thaj e Travelersoja, a isi thaj aver čipote e bilačhipaske save so sas kerde tari rig e individuengi save so si motivirime katar e rasistikane bikamipa thaj nane ole varesavi terminirime ideologia. Ane varesave phuva, o antiromano bilačhipe sas kerdo tari rig e kombinirime ververikane tipongo e manušengo save so keren kodova.

Ane palune berša, o barjovipe e ideologikane miškipango save so si ke sa kerde gindipa vaj pale ano tikneder fundipe te ovel bikamipe kori e Roma anena baro pharipe. Kodola miškupa anena bilačo zoralipe, a ane nekobor čipote thaj atakoja savendar mudardjovena e manuša. Misaleske, isi atakoja savende isi tharipe e kherengo save so sas kerde prekal irat, džikote e manuša sovenas. Ane varesave situacie, e oficialutne manuša sas direktikane phandle ano vazdipe e bilače zoripaske akciengo upral e Roma thaj e Travelersoja. O komesaro gindinela so si trubutno sig te oven barjarde e butja save so ka oven kerde ane kodola reonoja, ke sa e šajutne nivevoja, resarinasa te ovel sikavdo putardo vakerdipe e manušenge save so si potencialnikane manuša save so keren kodova thaj te ovel dendo kuražo e viktimonge te den vakerdipe e incidentonge save so si sankcienge. E phuva/thema džanja trubul te keren osiguripe kaj i policia temelnikane thaj dži agor ka rodljarel e rasistikane bilačhipa, phandindo kothe thaj o kompletikano dikhipe so kodola si bilačhipa zoreske saven isi motivacia thaj te zurardel e mehanizmoja savendar ka ikljol sistematikani observacia kodole rasistikane incidentongi.

O tretmano e policiako thaj e sudoske organengo upral e Roma thaj e Travelersoja

E raportoja save so avena e Komesaroske rigatar thaj oleske vizitendar ani Europa sikavena modeloja e diskriminaciake thaj maltretiripaske tari rig e policiaki kori e Roma thaj e Travelersoja. E Roma sas subjekto e policiake zorale bilačipaske thaj ane phandlipa thaj ane putarde thana, sar misal e romane thana kote so ola dživdinen thaj sas kerde ke policiake racie. Ano bareder gin e čipotendar, kana sas vazdime rodljaripaske pučipa kodoleske thaj kodole aktonge, ovela sikavdo o gindipe so ola sas subjektivnikane vaj pale diskriminatorinikane. O Komesaro dikhlja kaj i kerdi džiakanutni praktika ano Europako sudo vaše manuškane čačipena (o sudo ano Strazburgo) putarde dela dži džanipe kaj e phuvja/thema dženja si obligaciosa te keren realizacia jekhe efektivnikane rodljaripaske vaše šajutne rasistikane motivongo ane kodola situacie. O komesaro akharela sa e phuvjen dženjen te zuraren e biathinale mehanizmoja vašo rodipa mamuj i policia resasa te iranel o patjavipe e Romengo thaj e Travelersongo kori e policiake organoja.

Isi baro gin e raportongo save so liparena e romane dživdipaske thana sar subjekto e ulavde samako katar i rig e policiaki, majbut sikavdi sar forma e dende/intruzuvnikane raciengi. E Roma ane autoja/vurdona vaj aver trafikoske tomofiloja sas subjekto kana sas “ačhavde thaj dikhljarkerde” thaj sas olen operacie save so sas diskriminatorinikane dikhipastar tari rig e policiaki. Thaj adžukhar sas dendo vakerdipe thaj vašo etnikano profiliripe e Romengo prekal e maškarmutne granice. O Komesaro denda vakerdipe so e Roma na trubul te oven subjekto e ulavde dikhipasko katar i policia savi so si ververnikanani kodolatar savi isi e generalnikane populacia. E zakonoja trubul eksplicitnikane te na den rasistikano profiliripe, a kodova si o dikhljarkeripe e manušengo, thaj te oven zurarde e godjaver standardoja vašo bipatjavipe kana isi policiake operacie. I policia trubul te ovel ola treningoja vaše akala pharipa, sar so vakerel o EKRB ani peski Generalnikani politikani rekomendacia gin 11 vašo maripe mamuj o rasizmo thaj i rasaki diskriminacia ani policia.

E romane prezentatoja isi olen dende rodipa vašo leipe olendar e isipasko vaj pale ulavde rodipa katar i rig e policiaki. Kodola praktike šaj te phagekeren o dženo 8 katar i Europaki konvencia vaše manuškane čačipena (savi so arakhela e čačipena ko patjivkeripe e privatnikane thaj familiake dživdipasko) thaj te kerel asari/influensia ko arakhipe e avere manuškane čačipenengo e Romengo, phandindo kothe thaj e čačipena ko kheripe thaj arakhipe/sigurnipe.

Dureder, e Roma si manuša save so ovena biporpciengo dende telo bilače pndlipa save so nane ole baza upral e zakonoja. O Komesaro gindinel kaj o baro bilačipe e policiako ani kodoja ranik kamljol te ovel činavdo thaj te oven lele konkretikane merke save so ka den osiguripe kaj e Roma nane te oven subjekto kodole bibazake phandlipaske. Trubul te oven kerde thaj džipherde phirda te šaj te ovel irame o patjavipe maškar e Roma thaj e Travelersoja thaj i policia thaj kodova butikeripe e Romengo ani policia vaj pale o butikeripe thaj e treningoja e Romengo mediatorengo ka ovel e maškaripasa e policiako.

Ano bareder gin e themengo, e Roma dikhola kaj si diskriminirime ano anipe e deciziengo vašo lungaripe e phandlipasko, phirda kori o paldipe thaj anipe e agorutne deciziengo. Varesave e pharipandar savenca khuvena pumen e Roma ani umal e došalkeripaske čačipasko si thaj o nanipe e adekvatikane autoriziripasko kana khuvena pumen e došalkeripasa, nanipe e patjivipasko kori e tasdivutne/svedokoj Roma, sar thaj nanipe e manušengo save so ka keren translacia/rinčhibjaripe thaj interpretiripaske servisoja. O principio vašo prezumcia e bidošalipasko nane sa o vaxt/vrama patjivkerdi kana e individualcoja Roma si dende ko proceso e došalkeripasko. But bare džanlipastar si te oven lele e mere te ovel činavdi i rasaki diskriminacia mamuj e došalkerde Roma save so si subjekto e sudonge procedurengo, resarinasa kodole manušen te ovel fer sudoje.

Kodola pharipa ovena barjarde e bibaxtagoresa e juristikane sistemonde save so nane olen adekvatikano ansvero/džovapi ke rodipa e Romenge vašo rasaki diskriminacia vaj/thaj vaše aver

bilače kerdipa. E bare mangina save so si dromarde kori o lačharipe e efektivipaske ansveronge taro juristikano sistemo kori diskriminacia kamljol te phanden thaj te keren vaj zorarkeren efektivnikane antidiskriminaciake zakonoja, sar thaj specializirime korpoja/badania save so ka den lokheder mehanizmo vašo iranipe e ansverongo ke rodipa thaj save so ka den dumo ano realiziripe e zakonengo.

Patjivipe e privatnikane thaj familiake dživdipasko e Romengo thaj e Travelersongo

Zoresa kerde sterilizacie e Romane džuvljenge

Leindo katar o 1970 berša, telo asaripe e barjovipaske eugenikako ko agor e komunizmosko, I sterilizacia sar metodo vaši kontracepcia, sar pučipe e nacionalnikane thaj regionalnikane politikako, sas ko butipe kerdi promocia maškar e džene katar o baro kotor e roman dizutnengo/dživdutnengo tari rig e socialnikane butjarnengo. Palo peripe e komunizmosko, o nevo rajipe kamlja te čhivel agor akale praktikake. Numa pale, varesave medicinake profesionalcoja pale kerde kodoja praktika dureder palo proceso e tranziciako ani Čehia thaj Slovakia, kote so kerde sterilizacia e Romane džuvljenge save so džanas olende avere akušerikane thaj ginekologikane procedureng bizo kodova te oven informirime kodoleske thaj te len olendar zurardipe kaj kamen te ovel olenge kerdo kodova. Kodola čipote sas thaj dokumentirime thaj ani Hungaria.

Ano novembro 2009 berš, o akana mulo čehiako juristikano arakhutno Otakar Motejl, savesko raporto ki akaja tema sas ikaldo ano 2005 berš thaj si jekh katar e majbare studie vaši zoresa kerdi sterilizacia ani Čehoslovakia thaj olake thema save so si thema save iklike kodole thematar thaj kerde peske neve, vakerda so trujal 90.000 džuvlja šaj sas kerde sterilizaciasa ki teritoria ani anglederutni Čehoslovakia taro starto e 1980-to beršengo. E phuvendar/themendar save so gele dureder kodole praktikasa thaj palo 1990 berš, sade i Čehia oficialnikane vakerda peskoro došipe vaše “čipote e došipaske” ano novembro 2009 berš. I efektivnikani kherutni decizia vaši reparacia thaj kompenzacia dikhljola so nane te ovel kerdi vašo baro gin e viktomongi save sas kotor kodole praktikatar ani savi te si kodole themendar. O Komesaro gindinel kaj sa e thema save kamen kodova tubul putarde te vakeren pesko došipe so kerde kodola praktike, te vakeren so na trubulas te keren kodova thaj te zurarden e efektivnikane mehanizmoja vašo sastaripa save so ka den dumo/ažutinen e viktimonge. E vaxtikane/vramake rokoja vašo rodipe e kompenzaciako ko sudo trubul te len thaj e pharipa save so sas thaj te len keripe katar o vaxt/vrama kana e viktimia jekhto var sas manušnjja save so džanena so si lenge kerdi sterilizacia.

Resarinasa te ovel činavdo o aver akanutno keripe e zoreske kerde sterilizaciako, but si bare džanlipastar te šaj te oven ande e zakoneske averdipa save so putarde ka den definicia savi so ka anel tromali thaj ane anglederutne dende razipa thaj informiripe e džuvljenge vaši sterilizacia, phandindo kothe so e pacientken ka ovel thaj vaxt/vrama savate ka šaj te vakeren pesko gindipe kaj na kamen te ovel olenge kerdo kodova. Trubul thaj te oven zurarde thaj e sudoske thaj e administrativnikane sankcie mamuj kodola manuša saven so si obligacia kodoleske so kerde sterilizacia e džuvljenge save so na dende pesko razipe thaj na sas olenge kodova vakerdo thaj nane olen informirimo razipe.

Leipe e Romane čhavengo katar o arakhipe olenge biologikane dajengo/dadengo

E čhave Romane si majbare ginosa thaj majbut procentosa maškar e čhave bizo familie save so ovena arakhle ane arakhipaske centroja, phandindo kothe thaj e institucie thaj khera arakhipaske. Ane varesave čipote, e čhave Romane si lele olenge familiendar sade kodoleske so olenge khera naj adekvatikane thaj stabilnikane olenge thaj kodoleske so dživdinen ane ekonomikane thaj socialnikane bilače šartoja/kondicie. Ane varesave phuva/thema, o učo nivelu e institucionalizaciako e čhavengo Romengo si rezultato katar e nakhle vaxteske/vramake

politike kana sas i era e komunizmoski, kathe so i them sas dende promociasa upral e daja/dada ano arakhipe e čhavengo thaj kodova majbut ane čipote kana sas superioriornikane upral e daja/dada ano normativnikano educiripe thaj majbut ane čipote kana e čhave avenas katar o bizoralo thaj čororo palpalunipa, vaj ane čipote kana sas varesavo tipo e hendikeposko vaj pharipe vaj invaliditeto.

Ano jekhajekhipe e sudoske praktikako e Sudosko ano Strazburgo, e phuva dženja trubul te den osiguripe so nijekh čhavo nane te ovel arakhlo ane institucie sade kodoleske so isi ole khere čorore kherutne kondicie vaj i finansiaki situacia si phari ani leski familia. O thanardipe e čhavesko ani institucia trubul te ovel sar ikaldipe thaj trubul te ovel ole primarnikani resarin ke majlače interesoja e čhaveske. Thaj adžukhar, o leipe e čhavengo thaj o thanardipe ane familie savende ka oven arakhle trubul te ovel kerdo upral i baza savate isi putarde procedure save so nane jekhajekh e maškarmutne standardonca.

Jekhethane čaćipena thaj avralničeske vaj avral oficialnikane zakoneske prandina kori e varesave romane grupe

Varesave romane grupe sa buteder kerena praktika te ovel olen jekhethane čaćipena thaj avralničeske vaj avral oficialnikane zakoneske prandina. Kodola biformalnikane khedina kerena implikacie ano hošipe e bareder ginongo tare manuškane čaćipena. Jekhto kana si ko pučipe e tikneberšenge čhave, akala praktike šaj te phagen e čhavenge čaćipena thaj te keren dureder te ovel tikneder i situacia e romane džuvljako. Te šaj te oven kerde e jekhajekhipa e standardonca save si normalnikane ke manuškane čaćipena, trubul te ovel leli bareder sama te šaj te oven našalde i generalizacia thaj i stigmatizacia ke kodola romane grupe. O fokusso trubul te ovel kori o sikljovipe thaj e aktivipa vašo vazdipe e gindipasko. Dujto, e bare manušenge save so kerde peske zakonesko bipendžardo, tradicionalnikano prandipe, šaj te oven negirime vaj te ovel olenge dende xareder resipe dži e ekonomikane thaj socialnikane čaćipena katar e oficialnikane prandime paroja/dujorina. Sar so si vakerdo katar i rig e Sudoski ano Strazburgo, ka trubul te ovel kerdi adaptacia te šaj te oven našaldi i praktika kana e minoritetoja, phandindo athe thaj e Romen, te oven viktimoja ki indirektikani diskriminacia ano resipe kodole čaćipenengo.

E Roma thaj o kinobikinipe e manušengo

E raporoja save so resena dži Komesaro sikavena so o kinobikinipe e manušengo ani Europa ane but čipote kerela asari/influensia thaj ke Roma. Isi vakerdipe, so e Romenca ovela kerdo i kinobikinipe katar e ververikane rezonoja, phandindo kothe thaj i seksualnikani eksploatacia, i butjaki eksploatacia, o kherutno robipe, bizakonesko leipe e čhavengo thaj mangipe devleske. E džuvlja thaj e čhave Romane si majbut serioznikane thaj kodova ano baro gin lele sar viktimoja sa e formenge e kinobikinipasko. O kišlpe e Romengo kamljol te ovel lelo ko dikhipe katar e nacionalnikane politikengi rig phandli e kinobikinipasa e manušengo bizi stigmatizacia. E arakhutne mere trubul te phanden thaj sikavdipa/treningoja e butjarnengo ani policia thaj kampanje vašo vazdipe e gindipasko savaki resarin ka oven e Roma, thaj kodova majbut e segregirime thaj socialnikane ikalde/ekskluziake grupe.

O hošipe e ekonomikane thaj socialnikane čaćipenengo kori e Roma

Čaćipen sikljovipasko

But mile Roma katar i Europa na sas thaj panda nane olen sikljovipe, vaj pale mukhle i škola savate sas olen but tikne sikljovipaske rezultatoja. Ane varesave phuva, o fakto so e Roma thaj e Travelersoja nane olen personalnikane dokumentoja isi upral olende jekh negativnikano impakto ke xramovipa ane škole. O nanipe e putarde transportosko vaj pale resursengo vašo transportipe,

sar thaj e rasistikane maltertiripa thaj nanipe e školake materialongo kerena e romane čhavage džipherde pharipa ko drom savo so ka anel olen dži i škola thaj sikljovipa. Ane varesave phuva, isi but romane čhave save so džana ane alternativnikane sistemoja, misaleske “kherutno sikljovipe”. But romane čhave saven isi barjovipasko, intelektualnikano/godjako vaj pale fizikano pharipe šaj thaj te na džan ki škola ane varesave europake thema. E čhave Roma thaj adžukhar na džana ke angloškolake institucie kodoleske so isi nanipe kodole instituciengo olenge.

E politike thaj e praktike save so ulavena e čhaven Romen katar e aver čhave ano sikljovipe si ane nekobor phuva/thema dženja e Europake Konsilosko. E sikljovipaske aranžmanoj (vareso sar keripe e sikljovipaske instituciengo) majbut si segregirime ane čipote kana e Roma dživdinen sar izolirime grupe vaj pale ane ruralnikane čorore dživdutne thana vaj ane urbanikane getoja. O fakto kaj e daja/dada e Gadjenje ikalena pumenge čhaven katar e škole savende isi bareder gin e romane čhavigo thaj adžukar kerela rezultato ani faktikani thaj čačutni situacia e isutne segragiaciaki ane sa e škole. Thaj ane škole save so si pendžarde sar uče nivelosa, e romane čhave majbut si ulavde ane ulavde kotora e školake thanengo vaj ane ulavde klasoja savende sa e čhave save so sikljojena si Roma. Ane but europake phuvende isi specialnikane klasoja savende ovena kerde segregirime klasoja thaj isi segragacia/ulavdipe ano jekh sikljovipasko than e Romenge.

E čhave Roma majbut ovena bičhalde ane specialnikane škole, majbut ane škole e čhavige saven isi intelektualnikano/godjako pharipe. Ani Čehiaki Republika panda isi segragacia, uzal i decizia savi so si andi ano 2007 berš katar o Sudo ano Strazburgo, D.H. and Others v. Czech Republic, thaj uzal o anipe e neve školake Aktosko/zakonesko ano 2004 berš savo so kerda rekonstrukcia ke terminante ano sikljovipe e čhavigo saven isi ulavde trubutnipa. Ovela kerdo vakerdipasko deipe so 30% tare čhave Roma panda sikljojena škola vaše čhave saven isi lokhi mentalnikani retardacia, ani komparacia e 2% katar e čhave so džana olenca ki škola thaj si Gadjikane čhave.

Kodola praktike si dikhle ane buteder phuva/thema. O komesaro si mujal sa e forme e segragiaciaki ano sikljovipe thaj akharela ko putardo obliciripe thaj te ovel dikhlo anglipe ke desegregiaciaki umala thaj ano inkluzivnikano sikljovipe. I desegregacia trubul te ovel kombinirime thaj e trubutne merenca savende ka ovel dendo dumo/ažutipe e čhavige resarinasa ola te oven integririme ane bareder škole savende isi učeder nivelo te šaj te oven baxtagorale ano sikljovipe.

Ane varesave romane dživdipaske thanende, e daja/dada e čhajenge adžikerena olenge čhaja te oven prandime thaj ane tikneder berša te mukhen i škola thaj te prandindoven thaj te vazden pumenge familie. Isi čipote kana e čhavorikane prandina na dena šajdipe e čhajenge te džan ke škole, a kodolesa ovela lelo olendar o čačipen ko sikljovipe thaj e durederutne šajdipa vašo butikeripe. E pozitivnikane mere vašo vazdipe e gindipasko sikavela anglipe/progreso ano lačheder školake xramovipa e čhajengo Romanengo ane škole.

Thaj uzal kodova so ani Europa panda katar o 1960-to berša sas barjarde thaj implementirime e politike vašo barjovipe e Travelersongo ano sikljovipe, ačhola thaj panda but te ovel kerdo. Čačipaske, ane palune berša varesave themende dikhljam erozia ke akanutne terminate ano sikljovipe e Travelersongo. Bare džanlipastar si so ane kodola thema ovela dendi bareder sama ko xramovipa e čhavigo Travelersongo ane škole, majbut e čhavigo savenge familie isi olen nomadikano čhand dživdipasko.

Kodole thanende kote so angleder kodova dikhle si e časoj ki romani čhib, historia thaj kultura ano sikljovipe, majbut ola si dromarde, majbut vaj pale sade kori e čhave Roma, save so na dena e Gadjen šajipe te sikljojen vaše Roma thaj olenge baripena save so ola kerde ane peske vaj ane aver europake themende. Majbut, o barjovipe e školake kurikulumengo kodole ranikate kerela stagnacia thaj si ani bazikani forma thaj nane olen barjovipe. O lačharipe e kvalitetosko e sikljovipasko kori e čhave Roma thaj Travelersoja anela thaj inkluzia vaj sikljovipe e kulturako thaj e historiako e Romengo thaj e Travelersongo ane standardikane kurikulumia.

Resipe dži adekvatikano kheripe

I diskriminacia ano resipe dži o kheripe si vakerdi ane buteder thema thaj majbut lela forma ano iranipe e resipasko dži e putarde thaj privatnikane rentipa e kherengo ki jekh funda e averenca thaj ano iranipe vašo bikinipe e kherengo e Romenge.

Varesave lokalnikane rajipa kerde politika sava sas ola thanutni segregacia. Ane varesave čipote, kodova sas kerdo e konstuiripasa tare zidoja/duvara/baranga save so sas kerde paše dži e romane dživdipaske thana. Kodola destruktivnikane mere trubul te oven činavde.

But Roma džana dureder te dživdinen ane substandardikane šartoja/kondicie ane pobuter europake thema, bizo tatjaripe, pani vaj pale kanalizacia. O maškarmutno baro vakerdipe si registririme ani situacia e Romengi ane pobuter lokalitetoja ani thaj trujal i Mitrovica ano Kosovo. Kothe e Roma, ano periodo bareder katar o deš berš, sas dživdutne save so dživdinen ane bilače toksikane maškaripa.

E Roma save so dživdinen ane biformalnikane dživdipaske thana vaj pale ki phuv savi so nane olen, sar thaj e Roma save so dživdinen ane bizakoneske khera, isi olen nanipe e themutnipasko ki Europa. O nanipe e adekvatikane themutnipasko direktikane legarela kori e rizikoske šajdipa te oven e Roma paldime kodole thanendar thaj themendar. Ane varesave phuva/thema, o gin e bilače paldime ikaldipasko barilo ane palune berša, majbut kerdo upral e romane familie save si migrantoja, phandindo athe thaj e čhaven thaj kodova ane pobuter iranipa ano jekh xarno vaxtikano periodo. O palekerdipa e zoreske paldipasko tare dživdipaske thana, phandindo kothe thaj o rumipe e isipasko savo sas e Romen, ane varesave ratjorigake/zapadno/uprone thema sas vakerdo sar strategija te den dži džanipa e romenge te iranen pumen ane peske phuva/thema savendar avena, majbut ani Bugaria thaj Romania. Ane varesave čipote sas rumime thana save so sas purane romane dživdipaske thana šeliberšenca. O zoresko ikaldipe e romengo trubul te ovel kerdo sade uzal e proceduralnikane arakhipaske merengo save so si barjarde katar, uzal e aver, thaj e Komitetostar vaše ekonomikane, socialnikane thaj kulturnikane hakoja ko UN (Generalnikano komentaro gin7).

O Komesaro dikhlja kaj ane varesave thana isi bilači rota ani savi e organoja na kamen te barjaren infrastruktura kodoleske so e romane grupe nane olen formalnikano themutnipe thaj na kamena te den olen formalnikano themutnipe vašo substandardikani infrastruktura. O Komesaro akharda e rajipen te arakhen čhandia thaj te arakhen činavdipa kodole konfliktonge so si ano jekhajekhipe e maškarmutne thaj europikane standardonca vaše manuškane čačipena.

E Travelerson isi thaj sa e averen e jekh diskriminatorsnikane modeloja ano ulavdipe e konstruktivnikane dende sertifikatongo ane čipote kana e Travelersoja vaj pale e aver ka kinen o privatnikano than resarinasa te parkirinen e karavanoja. Thaj von si thaj adžukhar diskriminirime thaj ano resipe dži e thana vašo kampipe, hoteloja vaj aver tikne vaxtesko/vramako thanardipe. O Komesaro trubul putarde te vakerel kaj ane phuva savende isi migrantoja katar i populacia e Travelersonge trubul te ovel zakoneski obligacia vaše lokalnikane radžipa te arakhen xarnevaxteske/vramake vaj lungovaxteske/vramake thana vaše karavanoja save so pherena e fundavne standardoja saven isi manušvalipe.

O Komesaro vakerda kaj o čačipen e Romengo te dživdinen ane adekvatikane khera ano jekhajekhipe e maškarmutne juristikane standardonca trubul te oven garantirime. Sa e putarde komunalnikane servisoja, phandindo athe thaj o pani, elektrika, khedipe e gunojesko thaj e lačharipe e resutne dromengo trubul te ovel arakhlo vaše romane dživdipaske thana.

E rekomendacie vašo lačharipe e šartengo/kondiciengo e dživdipaske e Romengo thaj e Travelersongo ani Europa, si kerdi katar o Komiteto e Ministrongo ko Europako Konsilo, akharela ko dikhipa ko zakonoanipe vašo kheripe thaj ke politike thaj e praktike te šaj te oven ikalde sa

e terminante vaj pale administrativnikane praktike save so dena rezultatoja ani direktikani vaj pali indirektikani diskriminacia mamuj e Roma.

Resipe dži e butjarnipe

E rodipa save so keren asari kori inkluzia e Romengi ano kurko e butjako si bari thaj kerena rezultato ane sa e kompletikane ikaldipa e Romengo thaj e Travelersongo tari normalnikani buti ani Europa. I bari thaj buhljardi diskriminacia kombinirime e biskljovipasa ovela ikaldi e efektosa save si ande tare neve politike vašo butjarnipe dromardi kori e Roma thaj e Travelersoja. Thaj uzal e pozitivnikane mangipa te ovel lačheder o bibutjarnipe e Romengo ani Europa si savaxt/vrama ko niveloja savi so ka anel bareder thaj učeder kodolestar save so si ke Gadje.

Ane but phuva/thema, e Romengo thaj e Travelersongo si olenge negirime o butjarnipe thaj kodova si kerdo upral e diskriminatornikane funde vašo lengoro etnikano preperipe vaj pale percepcia ko olengoro phandipe e romane thaj e travelersongere grupengo. E šeme ani Europa thaj adžukhar sikavena kaj e butjarne Roma pobuter khuvena pumen e diskriminaciasa ke butjarne thana. I diskriminacia astarela thaj e educirime Romen savenge na ovela dendo te keren anglipe. Ani Europa, kathe so isi majbut diskriminaciake percepcie, isi nanipe e evidentongo, majbut vašo garavdipe e diskriminaciake ko kurko e butjako. E rasaki thaj etnikani diskriminacia ko kurko e butjako si ano mamujipe e Europake socialnikane konvenciengo, sar thaj e direktivasa vašo rasako jekhipa e Romengo thaj e Travelersongo thaj phandela thaj dendo dumo vaše viktimoja e diskriminaciake ano rodipe ke olenge čačipena.

Isi thaj e pharipa e poloske diskriminaciasa. E europake butjakere deutne kerde diskriminacia upral e džuvlja Romane upral i funda e etnikane prepripasko thaj o polo. Trubul te ovel vakerdo o ulavdo samipe e džuvljengo Romanengo saven isi dujikani/duplikani diskriminacia, phandindo athe thaj e mangipa te ovel pošukar olengo socio-ekonomikano statuso thaj te ovel arakhlo olengo resipe dži o sikljovipe thaj sastipe sar thaj e anglošartoja vašo butjarnipe.

O komesaro rodinda thaj konkretikane mere, phandindo athe thaj alokacia e resursongi/lovengi te šaj te oven vazdime e programe vašo barjovipe e butjarnipasko thaj e privatnikane firmengo ane romane khedipa, sar misal, prekal e ulavde programe vaše treningoja.

Čačipen ko majučo dživdipasko standardo ko fizikano thaj mentalnikano sastipe

Kori Europa, o procentikano dživdipasko lungipe e Romengo thaj e Travelersongo si xarneder kodolestar savo si e na-Romengo thaj na-Travelersongo (Gadjengo). O nivo e meripasko kori e nevebiande Roma thaj e Travelersoja si učeder. E faktorvoja save so kerena o ikaldipe/ekskluzia e Romengo thaj e Travelersongo katar o resipe kori o sastipasko osiguripe phandena thaj o nanipe e lovengo savenca ovela pokime o osiguripe vaj tretmano thaj dikhljarkeripe, nanipe e dokumentengo vašo identifikacia thaj nanipe e lovengo vašo transporto tare durutne thana dži e sastipaske institucie.

E sastipaske butjarne thaj adžukhar, sar so si vakerdo, kerena diskriminacia upral e Roma, thaj kodova majbut thaj ano arakhipe e ofisongo vaše sigutne intervencie. Varesave hospitaloja majbut kerena segregacia e pacientonge Romenge katar e pacientoja save so si Gadje, majbut ane sastipaske thana kathe so ovela kerdo bianipe. But xari manuša Roma thaj Travelersoja kerena buti ano sastipe ani Europa. Ane varesave phuva, e Roma sas ikalde e sastipaske programendar kodoleske so našti sas te pokinen e love save so ovena dende vašo sastipaskoro osiguripe vaj pale kodoleske so oficialnikane si butjarne vaj pale registririme ane agencie vašo butjarnipe.

E akanutne terminante vašo čačipena ko majbaro dživdipasko standardo e fizikane thaj mentalnikane sastipasko trubul te oven vakerde kori e Roma thaj Travelersoja, sar so sas vakerdo katar o Komiteto e Ministrongo ko Europako Konsilo ano 2006 berš. Geografikano reslo thaj

lovingo lokho sastipasko arakhipe trubul te ovel dendo e Romenge thaj e Travelersonge bizi diskriminacia. Trubul te oven kerde mangipa tari rig e phuvonge/themenge save so si dženja ani umal ki preventivnikano arakhipe thaj kampanje vašo vazdipe gindipasko ani relacia e Romengo thaj e Travelersongo, majbut ani ranik e seksualnikane thaj reprodukciake sastipasko e Romane džuvljako.

Čačipen ko socialnikano osiguripe

E faktorvoja save so negativnikane kerena asaripe/influenzia ke šajipa e Romengo thaj e Travelersongo vašo resipe dži e socialnikane servisoja, sar so si vakerdo, phandena i diskriminacia upral e Roma thaj e Travelersoja tari rig e socialnikane butjarnengi. O komesaro isi ole lelo raportoja vašo sasto negiripe e resipasko dži e servisoja vaj pale tikneder dendo dumo/ažutipe. Isi thaj raportoja vašo aplikacia e diskriminaciaki ane programe vašo socialnikano dendo dumo/ažutipe; labaripe e regulativengo thaj/vaj politike save so mangena te vakeren so e Roma thaj e Travelersoja si manuša savenge na trubul te len ničalo socialnikano dendo dumo/ažutipe; teritorialnikani segregacia e Romengo thaj e Travelersengo savi so keren e socialnikane ofisoja save so si phare dži resipa; komunikaciake bariere maškar e ofisoja vaše socialnikano dendo dumo/ažutipe thaj e Roma thaj Travelersoja; nanipe e informaciengo vaše kodola servisoja ane romane thaj travelersikane grupe; thaj aver bariere. E Roma saven so nane themutnipe thaj adžukhar sas subjekto e ververikane tretmanosko sava so sas bifaktengi funda. Varesave rajipa vakerde kaj na dena socialnikane dende dumoja/ažutipa e “phirutne Romenge”. Trubul te oven lele thaj mere vašo keripe buti kodole diskriminirime pozengo maškar e butjarne ane socialnikane ofisoja, phandindo thaj e ulavde treningoja vaše trubutnipe e Romengo thaj e Travelersongo taro socialnikano osiguripe. E informacie vaše akanutne socialnikane servisoja trubul te oven kerde te oven pašeder e Romenge thaj e Travelersonge, sar thaj e migrantonge e Romenge. E phuva/thema dženja trubul te našalen i indirektikani diskriminacia kana ovela vakerdo vašo zakonoanipa thaj i politika ani umal taro socialnikano osiguripe.

Resipe dži e produktoja, servisoja thaj putarde thana

E Roma thaj e Travelersoja ki Europa khuvana pumen e diskriminaciasa ano resipe dži e produktoja thaj servisoja save so si paše dži o putardipe. Isi vakerdipe vašo diskriminacia ano resipe dži e hoteloja, diskoteke, restorantoja, baroja, putarde bazentoja thaj aver rekreaciake objektoja, sar thaj resipe dži e servisoja save so si bare džanlipastar vaše tikne biznis aktivipa, sar misal e bankake kreditoja. Thaj uzal kodova so e rajipaske programe vašo adresiripe kodole diskriminaciako ano akava momento si limitirime, misala katar nekobor phuva/thema dženja ko Europako Konsilo sikavena aktivipa save so ki kodoja umal šaj te oven bare džanlipastar vašo identifikacia thaj anipe e modelongo thaj e praktikengo e rasake diskriminaciako mamuj e Roma. Trubul te oven kerde efikasnikane badanoja vašo jekhipe thaj olengi funkcia save so ka keren inkluzia e realiziripasko e rodljaripasko thaj e anketongo vašo diskriminacia ano resipe dži e produktoja thaj servisoja, sar thaj arakhipe e dromengo thaj dende dumesko e deutnengo e servisongo vašo lači praktika ano promoviripe e jekhipasko, adaptiripasko e ververipasko thaj o maripe mujal i diskriminacia.

Nanipe e themutnipasko thaj nanipe e personalnikane dokumentongo e Romenge

O socialnikano ikaldipe/ekskluzia e Romengo thaj e Travelersongo šaj te ovel bilače kerdo sar rezultato kodoleske so nane normalnikani administracia, Sar so vakerela o Komesaro vaše manuškane čačipena “E Roma bizo themutnipe: nanipe dokumentoja-nanipe čačipena”: “buteder katar e deš mile Roma dživdinena ani Europa bizo themutnipe. Bizo dokumentoja vašo biande, personalno karte, pasaportoja thaj aver dokumentoja, ola majbut si manuša saven isi negiripe

katar e fundavne čačipena vašo sikljovipe, sastipe, socialnikano dendo dumo/ažutipe thaj o čačipen vašo deipe krlo ke alusaripa.”

But faktorvoja dena dendipe kori o činavipe e resipasko e Romengo kori e dokumentoja thaj themutnipe, phandindo kothe thaj e maripaske konfliktoja thaj i zoralipasa kerdi migracia, ekstremnikano čororipa thaj i marginalizacia thaj, anglo sa, o nanipe e interesosko kori e rajipa vašo realiziripe thaj arakhipe solucia e pučipange. Kodola pharipa ovena zoralkerde kana e Roma ovena arakhle ani situacia te oven zoresa paldime.

Thaj adžukhar, terminirime palpalunipa katar o kustikipe e themako, kana isi peripe jekhe themako thaj formiripe neve thema, sar misal kori e restriktivnikane zakonoja vašo themutnipe, kerena džipherde pharipa save so but bare asarisa ovena e Romenge binakhle. Sar rezultato kodoleske, but Roma si bizo themutnipe: ola na ovena gindime sar themutne ani nijekh them thaj majbut ovena olenge negirime e fundavne socialnikane čačipena thaj e tromalipa e miškipaske. O pharipe isi ane but phuva e Europake, numa majbut si akutnikane ane thema katar o Zapadno/Ratjorigako Balkano. O nanipe e formalnikane administraciako, ani forma kana nane themutnipe vaj pale nanipe e personalnikane dokumentongo vašo personalnikani identifikacia, isi thaj peravdipasko efekto upral e šajdipa sa e personengo save so xošinena e manuškane čačipena thaj e fundamentalnikane tromalipa. Ane palune berša, o učo Komesaro vaše našle manuša ke Uniime Nacie (UNHCR) kerda leipe e programengo ane phuva katar o Zapadno/Ratjorigako Balkano resarinasa te del dumo e Romenge vašo resipe dži e personalno dokumentoja. I Europaki unia thaj adžukhar lelja te kerel kodola proektoja. Numa pale, bizo bare obligacie ko themako nivelo te šaj te oven gudljarde e šartvoja/kondicie vaše momentalnikane ikalde persone te len resipe dži e dokumentoja, misaleske sar “amnestiripe” e personengo bizo dokumento vašo biande vaj aver paše mere, isi jekh indicia kaj kodola pilot proektoja (vaj paše ad hoc proektoja) isi olen savo te si baro impakto.

Xošipe e Romengo thaj e Travelersongo ke čačipena e tromalipaske ko miškipe thaj maškarmutno arakhipe ani thaj avrial e themake teritoriatar

But xari europake thema si dende dumesa kori o osiguripe e Travelersongo te keren peske čačipena e tromalipaske e miškipasko thaj uzal e sakodiveske čačipena save so si ande katar i rig e Sudosko ano Strazburgo vašo kodova pučipe. E akanutne politike ane sa, sade xari thema dikhena te iranen e Travelerson katar o vazdipe e ničale migraciake rutengo. Ani praksa, e mere e zoniripaske thaj aver normativonge thaj e regulativonge si majbut labarde te na den kuražipe e Travelersonge vaj e dromarutne Romenge ko avipe thaj džaipe. E regulatornikane fremoja, thaj adžukhar, šaj te keren džipherde ladavipa vaj pale ulavde limitiripa e čačipenengo e Travelersongo. Ani Francija, misaleske, e Travelersoja saven isi francikano themutnipe si subjekto katar e ulavde zakonoja save so nane ki relacia e aver francikane themutnenca. Avere thanende, o negiripe e deipasko sertifikato vašo thanardipe e karavanengo thaj thanardipe e Travelersongo limitirinela e šajdipa von te labaren peski phuv thaj te arakhen lenge travelersikane tradicie. E phuva saven isi nomadikani vaj ekvašsedentarnikani populacia trubul te keren jekhajekh e Rekomendacie e komitetoske e Ministrongo ko Europako Konsilo (2005) vašo lačharipe e šartengo vašo kheripe e Romengo thaj e Travelersongo ani Europa, sa mangipasa te ovel dendo e Romenge thaj e Travelersonge te dživdinen sar korkore ka alusaren.

Thaj kana si dende ko riziko katar o serioznikano phagipe e manuškane čačipango, e Roma khuvna pumen e diskriminaciasa kori o resipe e arakhutne mehanizmosko ko jekh balanso e avere dživdutnenca, sar thaj o resipe dži i procedura vašo azilo. Ane varesave phuva/thema, e Roma save so rodona azilo si arakhle e tikne vaxteske/vramake arakhipasa savo so na dela statuso ko thanardipe vaj savo te si baripe e čačipenengo. O akanutno nevarkeripe e ekstremnikane

tiknevaxteske/vramake statusosko savo so anel “tolerancia” na denda buteder katar e deš mile Roma themutne katar e trinto phuva/thema te keren integriripe ano amalipe e themako savi si lengo nevo thanardipe. O čačipen e azilosko si vakerde faktosa katar i Konvencia e UN-eski, phandli e statutesa e našle manušengi (1951), sa e našle manušenge bizi diskriminacia. E Roma save so rodna azilo thaj e andrune našljakerde manuša (ANM) trubul te oven tretirime thaj adžukhar sar thaj e Gadje save so rodna azilo thaj e Gadje save so si ANM.

But europake thema save so lena praktika ko paldipe e Romengo tari olengi teritoria, thaj o Kosovo kothe, thaj uzal o fakto so o Kosovo ano kodova momento nane ole šajdipe te kerel ko sa i reintegracia kodole manušengi savi so trubul te oven irame kodole phuvate/themate, sar so vakeren pobuter hangoja thaj o vakerdipe katar o UNHCR savo so si kerdo ano novembro 2009 berš. O komesaro savaxt/vrama si mamuj o zoresko iranipe e Romengo, Aškaliengo thaj Egiptanengo ano Kosovo. *E biš droma vašo zoresko iranipe*, kerdo katar o Komiteto e Ministrongo ko Europako Konsilo, dela standardoja vaše proceduralnikane mere arakhipaske save so e phuva/thema save so trubul te patjivkeren olen kana džala dureder o zoresko iranipe. E droma vakeren so o kolektivnikano paldipe e avralthemutnengo našti te ovel dendo.

O tromalipe e miškipasko e produktengo, servisengo, kapitalesko thaj e manušengo si fundavni resarin ki Europaki Unia. Numa pale, e Roma savaxt isi olen tretmano aver čhandeda katar e Gadje ano realiziripe kodole tromalipasko. Trubul te ovel činavdo o mangipe save so rodna te oven paldime e dizutne/dživdutne e EU-ake save so phageren o zakonoja e EU, sar thaj e aver diskriminatornikane mere save so si dromarde kori o činavdipe e resipasko dži e teritorie. O Komesaro denda bahani e love save so ovena labarde katar e phuva/thema dženja ki EU ano paldipe e romane themutnengo katar i EU te oven labarde vašo lokharipe e olenge socialnikane inkluziako.

O leipe than e Romengo thaj e Travelersongo ano putardo dživdipe thaj e procesoja e anipasko e deciziengo

But Roma thaj Travelersoja, ani praktika našti te den pesko hango ke alusaripa, thaj kodova vašo administrativnikane pharipa vaj nanipe e personalnikane dokumentaciako vaj savaxtuno/vramako dživdipasko than. E rajipa trubul te činaven sa e zakonoja thaj e regulative save so kerena diskriminacia upral e romane minoritetoja ani relacia e politikane autoriziripasko. Pobuter e tereneske mangipango si trubutne te šaj te osigurinen i registracia e manušengo save so dena e hangoja. Thaj so si bare džanlipastar lačo si te ovel dendo thaj resipe dži e džuvlja.

Nekobor tikne ikaldipanča lače si te ovel lipardo, e Roma ani bari mera si ikalde e alusarde badanendar ko lokalnikano, regionalnikano thaj upral nacionalnikano nivelu. O leipe than e Romengo ane parlamentoja ki Europa si ekstremnikane limitirime. Sade ane terminirime phuva/thema ani Centralnikani thaj Mismerekani-disutni rig Europaki e Roma si manuša save so si kotor e Parlamentongo. Ano kodova momento nane thaj nijekh Rom ane parlamentoja ani Ratjorigali Europa (zapadno Europa). Ane disave phuva/thema, o gin e lokanikane prezententongo (phandindo athe thaj e čekatune e foronge thaj e lokalnikane konsiliaroja) dikhola kaj si bareder akana numa so sas ani nakhli decenia. Numa pale, thaj kodole phuvende/themende, o procento e Romengo alusarde vaše putarde funkcie ki lokalnikano nivelu si ekstremnikano tikno nivelu komparirindo e olenge autoriziripasa sar dživdipaske manuša ane kodola thema.

O Komesaro dikhlja kaj e rezervirime thana isi olen pozitivnikane rezultatoja, sar thaj so si ano fokuso e leipasko than e Romengo ano lokalnikano nivelu. Bare džanlipastar si so e alusarde prezententvoja e minoritetenge lena than ane procesoja e anipaske e deciziengo sar thaj ane umala save so nane tang phandle e nacionalnikane minoritetonča. Bare džanlipastar si olengi rola te na oven limitirime sade sar statuso e observerengo.

Ane varesave phuva sas kerde mehanizmoja save so vazdena jekh, direktikani thaj putardi komunikacia e Romenca. Trubul te ovel kuražime o organizirime konsultiripe ke sa e nivevoja, ano jekhajekhipa e principonca ko reprezentativipe thaj transparentnipe detalnikane xramome ano 2008 berš, ano Nacionalnikano komentaro vaše miniritetoja ki Fremiski konvencia ano Konsiloanipasko komiteto savo so vakerela vaše efektivnikane leipa than e personenge save so si preperutne e nacionalnikane minoritetenge ano kulturako, socialnikano thaj ekonomikano dživdipe, sar thaj ane aktuelnikane čipotipa. O autoriziripe e Romengo thaj e Travelersongo ano putardo dživdipe ko baro gin ka šaj te kerel lačheder olengi situacia kana e Roma thaj e Travelersoja ka oven dikhle sar autorizirime maškar o niče e themake ofisongo, sar thaj maškar e sikljarne thaj policia ko lokalnikano, regionalnikano thaj nacionalnikano nivelo. Numa pale ano akava momento, o butjarnipe ano putardo sektoro ačhovela tikneder thaj ano baro kotor si but xari dikhlo. Trubul te ovel thaj dendo kuražipe ko barjovipe e ulavde programengo vašo stažiripe e Romengo ane themake ofisoja, resarinasa te ovel barjardo o autoriziripe e Romengo ani themaki thaj lokalnikani administracia.

O komesaru patjala so e phuva/thema dženja ka alusaren te den učo thaj čačuno prioriteto ki inkluzia e Romengi thaj e Travelersongi. I kontinuirime ekskluzia e pobuter katar e 10 milionia manušengi šaj te anel dži o barjovipe maškaretnikane tenziako ani Europa. E phuva/thema dženja trubul te len konkretikane phirda te šaj te ačhaven o anticiganizmo thaj te keren agor e diskriminaciake thaj e marginalizaciake. Sig si trubutne e mangipa te oven arakhle e manušikane čačipena e Romenge thaj e Travelersonge.

Phandle lava

Ane berša 2010 thaj 2011 sas dikhle bare anglipa ane eksplicitnikane mangipa e Europake instituciengo vašo anglipe e keripasa buti ki ekskluzia e Romengi. I Strazburgeski deklaracia vašo Roma ko Konsilo e Europako dela politikano dendipe te šaj te len konkretikane mere ano akava drom. O fremi e EU vašo Nacionalnikane strategije vašo integracia e Romengi dži 2020 berš, thaj adžukhar sikavela jekh phird savo so si lungo rodime tari rig e Romengi save so si aktivistoja vašo manuškane hakoja kori Europa.

Avere rigatar, isi thaj bare pharipange trendoja. E europake institucie dende ansvero/džovapi bare samasa ke politike save so si evidentikane so isi destruktiviteto ke fundamentalnikane čačipena e Romenge ani Italia thaj ani Francia. Ane buteder klidarde momentoja, e phuva/tema dženja sas olen jekh phejrasno čhand obligaciako ke akharipa so isi baro pharipa, thaj sar so sas vakerdo ko europako nivelu, vašo kerdipe buti ko arakhipe e soluciako savi so si phandli e ekskluziasa e Romengi thaj e Travelersongi. Kodova fakto, dži varesavo nivelu, randljardja e mangipa te ovel dendo akcento ko baro džanlpe e inkluziako e Romengo thaj e Travelersongo. E Roma thaj e Travelersoja ani Europa bare samasa dikhena sa akala čipotipa thaj si bare gindipasa kaj ani agorutni čipota i zor isi ola rajipe upral i maškarmutni bari sama ke kodola pharipa. O xor skepticizmo trujal kodova isi ja nane šajdipa vašo pozitivnikano averipe vašo Roma thaj e Travelersoja, xošipe so si buhleder maškar e Roma ko sahno kontinento, sa o vaxt/vrama dela jekh dar kana e maškarmutne institucie nane olen baxtagoripe čačikane te keren asari upral o bilačipe kerde tari rig e themaki thaj e averengi.

Ano kodova vaxt/vrama, neve zora e ekstremnikane nacionalistengo ovena zoraleder thaj na mangena te ovel varesavi “pozitivnikani diskriminacia” vašo Roma thaj e Travelersoja thaj kodova mangipe te na ovel lačipe kodole procesoste sa pobuter barjola. Ane but thana, kodola dikhpa si sade fasada vašo xošipe so e Roma thaj e Travelersoja nijekh var našti te oven ko sa dikhle sar jekh manuša sar sa e civiloja ani Europa thaj so von ka oven manuša saven ka ovel tolerancia sade te ule manuša save šunena sa kodova so aver vakerena thaj te oven populacia e autsajderongi, vaj pale džikobor ola našalena sa o phandipe e romane thaj e travelersikane khedinasa thaj te oven sar aver vaj te ovel kerdi upral lende “asimilacia” ano generalnikano “butipe”.

Avdive, dži akana majbut terne Roma si ke univerzitetaja. Ane varesave phuva, e Roma profesionalcoja si kotor katar o personalo ane ministeripa vaj policia vaj pale kerena buti sar lokalnikane vaj regionalnikane administrativcoja. E Roma thaj Travelersoja si thaj adžukhar manuša save so dena pestar sa ano barjovipe ke terminirime kotora katar o privatnikano sektoro. Kodola si bare džanlipaske resipa save so si kerde jekhe deceniake. Kodova anglipe si tasdivipe kodoleske so šaj te ovel kerdo kana i romani khedin, e anutne e decenzieng, e familie thaj e individualcoja ka keren jekhethani buti ano arakhipe e činavdipango thaj e majxor formengo e ekskluziako. Maškar aver, bizo duredertuno thaj zoraleder mangipe kodola resipa si tikne thaj isi olen proceso save isi reverzibilizacia. O anglipe reslo akana si tikno ani komparacia e formasa thaj e xoripasa e ekskluziako savi so ano momento resljola ke varesave sektoroja katar i romani thaj travelersikani khedin.

O nanipe e štare “prioritetnikane ranikengo” save so si identifiuime tari rig e Fremisko katar i EU vašo Strategije vašo nacionalnikano integriripe e Romengo dži o 2020 berš (sikljovipe, sastipasko

arakhipe, kheripe thaj butikeripe) trubul te oven adresirime bizo lungaripe e vaxtesko/vramako. E treningoja e Romengere mediatorengere ani ranik e sikljovipaski, sastipaski thaj butikeripaski, savi so si inicirime katar o specialnikano prezentento ko Generalnikano sekretaro vaše romane pučipa ko Europako Konsilo, ovela gindinasa sar jekh baro phird ano kodova drom. E phuva/tema dženja trubul te keren osiguripe kaj olengo kheresko zakonoanipa thaj i praktika ane kodola štar ranika si ano jekhajekhipe e teoriasa thaj e filozofiasa katar o Europako sudo vaše manušikane čačipena thaj e Europako komiteto vaše socialnikane čačipena. Bare džanlipastar si e čhavenge Romenge ano kodova vaxt/vrama te oven ikalde katar e xarneder niveloske škole thaj te xulen ke uče niveloske škole thaj te oven dende i trubutni školaki thaj aver relevantnikano dendo dumo/ažutipe, te šaj te resen te oven lačheder školake baxtagoresa.

Thaj adžukhar, ano kodova raporto putarde si vakerdi i relacia maškar o čačipen ko sikljovipe, sastipasko arakhipe, kheripe thaj butikeripe, sar thaj e aver manušikane čačipena thaj fundamentalnikane tromalipa. E klidarde prioritetnikane ranika ko Fremi e EU šaj thaj trubul te dikhel buhleder ano konteksto thaj e aver reformikane ranikengo, sar thaj so si i policia thaj o juristikano sudope. Resarinasa te oven efektivnikane, e Nacionalnikane strategije vaši integracia e Romengi trubul te ovel ki funda tare manušikane čačipena thaj te učarel sa e tematikane ranika taro džanlipes e romane inkluziako. O hali e manušikane čačipengo e Romengo thaj e Travelersengo trubul te ovel dendo ko adreso sar jekh sahnipe thaj e verver ranika te oven olen tretmano simultanikane. Sakana si šajutno, e resa te oven definiciasava savi so buhleder katar e štar romane integraciake resarina ki EU, phandle e resipasa dži o sikljovipe, butikeripe, sastipasko arakhipe thaj kheripe.

O kontinuirime fenomeno e rasake diskriminaciako rodela sigutni sama. O anipe thaj implementiripe sa e zakonengo vaši antidiskriminacia si trubutni phird. E phuva/tema dženja save so na lele, trubul te len o protokolo gin 12 katar i Europaki konvencia vaše manušikane čačipena savasa ovela dikhlo o generalnikano bidendipe vaši diskriminacia. E nacionalnikane strukture save so kerena promocija ko jekhipe, sar thaj e badania e mediatorenge vaše rovdipa, isi olen bare džanlipaski rola ano arakhipe efektivnikano thaj resipaski rola ano arakhipe e efektivnikane thaj resipaski solucia vaše Roma thaj e Travelersoja save so si viktimoja e diskriminaciake. Uzal o cidipe e pharipango ano realiziripe e čačipengo, e phuva/tema dženja trubul te keren proaktivnikane mere te šaj te den čačikano šajdipe e Romenge thaj e Travelersonge te nakhaven i lungo historia e eksluziaki.

E ciklusoj katar o zoresko paldipe e Romengo katar olenge khera, lokacie vaj phuva/thema trubul te ovel činavdi te šaj te ovel dikhli kori e čačutne socialnikane inkluzije e Romenge. Te šaj te ovel kerdo butikeripe kodole mangipaste, e europake thema trubul čačikane te keren buti jekhethane e romane organizacija thaj e civilnikane organizacija te šaj te arakhen adekvatikanane solucije. Von trubul te len thaj o čhani e dživdipasko katar e dromutne thaj ekvaš dromutne Roma thaj Travelersoja, uzal olengo personalno alusaripe.

O pharipe e nanipasko themutnipe vaj o nanipe e personalno dokumentengo vaše milja thaj milja Roma ani Europa kamljol te ovel činavdo, kodoleske so kodola manuša majbut ovena negirime ke olenge fundavne čačipena, sar so si o sikljovipe, sastipe, socialnikano dendo dumo/ažutipe thaj o čačipen e hangosko ke alusaripa.

Ulavdi sama trubul te ovel dendi e džuvljenge save so si viktimoja katar i zoreski vaj zoresa kerdi sterilizacija, sar thaj e viktimonge katar o kinobikinipe e manušengo.

E strategije dromarde kori i inkluzija e Romengi thaj e Travelersongi trubul te oven implementirime e leipasa than ke korkorutne khedipa ano barjovipe, implementiripe thaj evaluacia kodole politikengi. Nane te ovel lačharipe ane kodola ranika te nane leipe than e Romengo thaj e Travelersongo ane procesoja ko anipe e deciziengo.

Anglo sa, e rajipa ani Europa trubul te keren buti, jekhvar sa e vaxteske/vramake, buti ke prejudicie thaj stereotipoja (anticiganizmo) save so resarkerena kori i diskriminacia thaj bilače zoralipa upral e Roma thaj e Travelersoja ani Europa. Vaxt/vrama si te ovel dendo agor ko negativnikano prezentiripe e Romengo ane mediumia thaj ani politikani sfera. O komesaro patjala kaj trubul, ane sa e relevantnikane čipote, te ovel lelo jekhethano keripe buti ano rodjaripa thaj sankcioniripa ke individualnikane thaj kolektivnikane forme e bilačhipaske upral e Roma. Bizo ikaldipe e anticiganizmosko, sa e mangipa thaj e programe save kamen te resen kori i inkluzia e Romengi ka oven bizi res kerde thaj ka našalen.

O Komesaro patjala kaj kodova si jekhutno čhani vašo anglipe: e Rajipa thaj i administracia ani Europa trubul te keren dupliripe olenge mangipango te oven phandle sa e segmentoja e putardipaske te šaj te ovel kerdi čakikani inkluzia e Romengi. Thaj uzal kodova, i Europa si ko jekh riziko katar e ponadarutne etnikae polarizacie e frustracisa savi so anela bilačo zoralipe katar sa e riga. E mangina te oven arakhle e fundavne manušikane čakipena sa e Romenge ani praktika šaj thaj trubul te oven akanutnipe thaj avutnipe e Europako.

O komesaro akharela e Rajipen ani Europa te keren intenzivnikane thaj te keren xoreder e mangipa te šaj te keren e Roma ano agor te xošinen o dživdipe jekhe dignitetosa ano amalipe savo si bizi diskriminacia.